

БОРИСЕНКО С. І.,
викладач кафедри права
(Вищий навчальний приватний
заклад «Дніпровський гуманітарний
університет»)

УДК 347.44

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.12>

ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У СВІТЛІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті аналізується захист права власності на основі практики Європейського суду з прав людини. У даній роботі аналізуються основні чинники – перешкоди для практичного застосування механізму захисту прав власності Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Важливо підкреслити, що налагоджене застосування практики Європейського суду з прав людини у захисті прав власності є ключовим для формування привабливого авторитету на українському ринку нерухомості, який може збільшити кількість іноземних інвестицій і таким чином призвести до зростання загальної економіки країни. Підтверджено та проаналізовано, що першим аспектом, який перешкоджає застосуванню практики Європейського суду з прав людини, є неправильне та неоднозначне розуміння практики Європейського суду з прав людини, тобто які рішення можуть бути застосовані як джерело права, зокрема лише проти України чи всі рішення щодо спорів подібного роду. Другим аспектом є декларативне використання практик ЄСПЛ без обґрунтування наявними обставинами справи, або використання таких практик ЄСПЛ, які не мають відношення або опосередковано пов'язані з суттю спору. Аналіз вважає, що мотивувальна частина норм цивільного процесуального законодавства має пряму вказівку на легітимність обраного джерела права. Тому, враховуючи, що джерелом права є практика Європейського суду з прав людини, рекомендується застосувати чинну практику Європейського суду з прав людини та продемонструвати її зв'язок з обставинами даної справи.

Вважається, що підхід Європейського суду з прав людини встановив певні нові правила і норми, які відрізняються від вітчизняного цивільного законодавства, або доповнив його, тим самим надавши йому ознаки джерела цивільного права, і водночас його слід нерозривно поєднувати з положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і розглядати як цілісний «живий організм». Щодо національного цивільного законодавства зроблено висновок, що практика Європейського суду з прав людини та Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод є частиною національного цивільного законодавства.

Ключові слова: *Практика Європейського суду з прав людини, захист права власності, цивільний процес, судові рішення.*

Borysenko S. I. Protection of property rights in the light of the practice of the European Court of Human Rights

The article analyzes the protection of property rights based on the practice of the European Court of Human Rights. This work analyzes the main factors – obstacles to the practical application of the mechanism for the protection of property

rights of the European Court of Human Rights (hereinafter – the ECHR). It is important to emphasize that the well-established application of the practice of the European Court of Human Rights in the protection of property rights is key to forming an attractive authority on Ukrainian real estate, which can increase the number of foreign investments and thus lead to the growth of the country's overall economy. It is confirmed and analyzed that the first aspect that hinders the application of the practice of the European Court of Human Rights is the incorrect and ambiguous understanding of the practice of the European Court of Human Rights, which decisions can be applied as a source of law, in particular only against Ukraine or all decisions on disputes of this kind. Another aspect of the declaration is the use of practical means of the ECHR without substantiation by the existing objects of the case, or the use of such legal entities of the ECHR that are not related or indirectly related to the essence of the dispute. The analysis believes that the motivational part of the norms of civil procedural legislation has a direct indication of the legitimacy of the chosen source of law. Therefore, given that the source of law is the practice of the European Court of Human Rights, the requirements for the current practice of the European Court of Human Rights and demonstrate its connection with the circumstances of the case.

It is believed that the approach of the European Court of Human Rights has established certain new rules and norms that differ from domestic civil legislation, or supplemented it, thereby giving it the characteristics of a source of civil law, and at the same time it should be inextricably linked with the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and considered as a holistic “living organism”. With regard to domestic civil legislation, it is concluded that the case-law of the European Court of Human Rights and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms are part of domestic civil legislation.

Key words: *Practice of the European Court of Human Rights, protection of property rights, civil proceedings, court decisions.*

Вступ. Нині ми спостерігаємо значну трансформацію в українському суспільстві та державі, яка позначена складним періодом розвитку, спрямованого на зміцнення основ громадянського суспільства та забезпечення реалізації прав людини. Основними цілями цих запропонованих законодавчих заходів є приведення до європейських стандартів життя, забезпечення належного становища України на світовій арені, сприяння єдності суспільства та сприяння розумінню важливості прав і свобод людини. Ці права забезпечуються на основі принципів рівності та недискримінації, а також вирішуються ключові системні проблеми, пов'язані із захистом прав і свобод людини. Отже, значення наукового дослідження прав людини як основної цінності громадянського суспільства, поряд із правовою діяльністю різних суб'єктів та зусиллями держави щодо захисту прав людини, безсумнівно зростає. Захист прав власності є особливо важливим питанням, особливо в світлі політичних, економічних та соціальних викликів, з якими зіткнулася Україна протягом останніх трьох років.

У рамках конкретної теми, яка розглядається в науковій статті, право власності гарантується статтею 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). На додаток до деяких положень Першого протоколу також передбачені гарантії права на справедливий суд (ст. 6), права на ефективний засіб правового захисту (ст. 13), заборони дискримінації (ст. 14) і заборони зловживання правами (ст. 17). Протокол I окреслює межі міжнародного правового регулювання щодо прав власності. Регулювання питань охорони власності належить до юрисдикції внутрішнього законодавства країни. Нині правова база, що регулює власність, зазнає значних трансформацій, зумовлених вимогами економічного прогресу, посиленням соціального контролю та необхідністю виконання державою своїх соціальних обов'язків [3, с. 339].

Стан дослідження теми. Регіональні міжнародно-правові інструменти забезпечують найповніший захист прав власності, зокрема, прикладами Протоколу 1 до Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року (далі – ЄКПЛ), Американської конвенції з прав людини 1969 року та Африканської хартії прав людини та народів 1981 року, серед інших. На даний момент загальновизнано, що Протокол 1 до ЄКПЛ є найефективнішою основою для захисту прав людини в регіональному контексті Європи, перевершуючи інші міжнародні угоди.

Актуальність даної проблематики Сприяючим чинником є також збільшення кількості звернень громадян України до Європейського суду з прав людини щодо захисту порушених прав власності, визначених статтею 1 Протоколу 1 до ЄКПЛ. Наразі значна кількість скарг, які громадяни та юридичні особи України подають до ЄСПЛ, стосуються, насамперед, порушень прав власності на тимчасово окупованих територіях окремих районів Донецької та Луганської областей, а також в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі. Зважаючи на членство України в Раді Європи, існує нагальна потреба в подальшому впровадженні положень Конвенції щодо прав власності в національне законодавство та практику. Важливість позиції ЄСПЛ у цьому питанні підкреслюється тим, що право власності та її захист, поряд з немайновими правами особи, становить основу приватного права.

Метою статті є науковий аналіз європейського суду з прав людини як інструменту захисту права власності.

Постановка завдання. Після підписання угоди про асоціацію з ЄС Україна отримала ще одну можливість підтвердити свою відданість європейському членству разом із визнанням і прийняттям європейських цінностей та інституцій. Серед цих інститутів особливо значущим є приватне право, яке надає пріоритет захисту як майнових, так і немайнових прав громадян. Відчутним кроком у цьому напрямку стали законодавчі зміни, зокрема до Цивільного процесуального кодексу України. Отже, після 15 грудня 2015 року українські суди зіткнулися з гострою проблемою інтеграції Європейської конвенції з прав людини та рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) як правового джерела у своїх рішеннях. Ця необхідність зробила дослідження практики тлумачення та правозастосування Європейського суду з прав людини надзвичайно важливим у контексті національної судової практики [1, с. 199].

Виклад основного матеріалу. Статус Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) як джерела права більше не є предметом дискусій; вона міцно обґрунтована правовими рамками, включаючи законодавче визнання, окремі закони та процесуальні кодекси, а також її прояв у практиці національних судів і, меншою мірою, у діяльності Конституційного Суду України. Тим не менш, остаточне роз'яснення цього питання не означає, що правозастосування позбавлене проблем, пов'язаних з тлумаченням, розумінням і застосуванням постанов, винесених цим судом.

Першочергове питання в цьому контексті стосується визначення того, чи є джерелом права в Україні виключно практика, встановлена в рішеннях, у яких Україна є державою-відповідачем, чи практика, що впливає з рішень, що стосуються інших держав, також може слугувати джерелом. Вирішуючи це питання, важливо враховувати, що Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) підтримує єдину практику (прецедентне право англійською мовою або *jurisprudence constante* французькою), згідно з якою висновки, зроблені у справах, що стосуються певних держав, застосовуються ЄСПЛ до справ, які стосуються інших держав. По суті, роль ЄСПЛ, якщо розглядати її прямолінійно, полягає в тому, щоб оцінити, чи діяла держава в межах своїх зобов'язань за Конвенцією, виходячи з конкретних обставин, представлених заявником, і чи мали місце будь-які порушення. Отже, цей суд тлумачить положення Конвенції, адаптуючи їх до конкретних обставин, які розглядаються у відповідній справі [6].

Отже, як тлумачення, так і положення Конвенції мають універсальний характер. Якщо Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) виявляє порушення Конвенції щодо однієї держави за конкретних обставин, він дотримується своєї усталеної практики використання прецедентної методології для проведення аналогічного тлумачення Конвенції щодо аналогічних

ситуацій, які виникають в іншій державі. Наведені тут аргументи – хоча й не є вичерпними в рамках аналізованого контексту – демонструють, що рішення ЄСПЛ, які стосуються України, а також ті, що стосуються інших держав, застосовуються в Україні. З теоретичної точки зору такі твердження також впливають із ширших принципів міжнародного права, зокрема Віденської конвенції про право міжнародних договорів. Враховуючи те, що сама Конвенція є міжнародним договором, інтегрованим у національні правові норми, національні суди повинні враховувати практику тлумачення Судом відповідних положень Конвенції при її застосуванні.

Крім того, спостерігається помітне збільшення розгляду практики Суду, зокрема рішень Великої палати, як таких, що мають ефект *erga omnes*. Це означає, що такі рішення застосовуються до невизначеного кола осіб і правовідносин, включаючи «горизонтальні» правовідносини між приватними особами (ефект *drittwirkung*). Крім того, рішення ЄСПЛ, особливо рішення Великої палати та ключові рішення з конкретних питань, часто мають ознаки переконливого прецеденту. Вони вказують на помітну правову тенденцію в еволюції практики Суду, відому як *orientierungswirkung*, яка підкреслює прецедентну важливість цих рішень у встановленні послідовної практики. Важливо зазначити, що хоча рішення ЄСПЛ не є класичними прецедентами в контексті англосаксонської правової системи, Суд діє відповідно до принципів і методології прецеденту. Отже, ці елементи означають головні вказівки та принципи тлумачення Конвенції, сформульовані Європейським судом з прав людини, і повинні враховуватися під час застосування закону [6].

Друге питання, яке потребує стислого розгляду, стосується того, чи є рішення, яке визнає заяву прийнятною, або рішення, яке не встановлює порушення Конвенції, джерелом права та чи воно застосовне. Це питання певною мірою юридично пов'язане з положеннями статті 46 Конвенції, яка вимагає від держави-відповідача дотримуватися остаточних рішень Суду. Дійсно, при виконанні рішення ЄСПЛ, яке встановлює порушення вимог Конвенції щодо України, правова позиція національного суду є «сильнішою», оскільки таке рішення є обов'язковим, зокрема в частині виконання заходів загального характеру.

Захист прав власності сформульований у статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка стверджує: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства та на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права». Тим не менш, ці положення не обмежують повноваження держави приймати закони, які вона вважає необхідними для регулювання використання власності відповідно до суспільних інтересів або з метою забезпечення справляння податків, зборів або штрафів [3].

Наразі в Україні склалася нечітка ситуація щодо застосування практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) як джерела права в усіх видах юрисдикції та під час безпосереднього розгляду справ щодо захисту права власності. З одного боку, на законодавчому рівні питання чітко вирішене за 1 ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», суд застосовує Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини як джерело права при розгляді справ [1].

З іншого боку, у судовій практиці дуже поодинокі випадки декларативного чи непослідовного застосування практики Європейської конвенції з прав людини, а також її (не)релевантне застосування, про що йдеться в науково-практичних матеріалах. Що стосується судового захисту прав власності, звернення до Європейського суду з прав людини є важливою гарантією дотримання прав власників, гарантованих Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція), що є визначальним для нинішнього скрутного стану «ринку нерухомості» в Україні, який є однією з найважливіших складових економіки та бізнесу.

Питання застосування практики Європейського суду з прав людини при розгляді справ щодо права власності в наукових вітчизняних джерелах знаходиться на стику цивільного права, цивільного процесу та інших галузей права. Серед науковців, які займаються розробкою практики Європейського суду з прав людини, варто відзначити Блажевську Г. Е.,

Голубєва Н. В., Копиленко О. Л. Практичне застосування Європейського суду з прав людини як джерела права, зокрема в контексті захисту прав власності, залишається невизначеним і непередбачуваним, незважаючи на певні зміни в його науковому розумінні. У даній науковій роботі розглядатимуться лише окремі аспекти практики Європейського суду з прав людини при розгляді справ про захист прав власності, з точки зору існуючих перешкод для створення стабільних механізмів захисту прав власників [1].

По-перше, варто зазначити, що в цій статті розглядаються перешкоди для застосування практики Європейського суду з прав людини у судовому захисті прав усіх осіб. Проте обмежувати його застосування лише вирішенням спорів судами, тобто захистом прав усіх осіб у судовому порядку, некоректно і звужить сферу його застосування [8]. Судова форма захисту є лише однією з можливих форм захисту, хоча, безсумнівно, є найефективнішою з існуючих сьогодні в Україні форм захисту. Підхід Європейського суду з прав людини в обов'язковому порядку має застосовуватися при винесенні судових рішень щодо порушених прав власності, хоча він також може бути застосований в інших формах судового захисту, наприклад, під час розгляду справ в арбітражних судах. Також хочу наголосити, що в судовій формі захисту передбачено механізм забезпечення виконання судами висновків відповідних національних судів щодо застосування Конвенції, що також підвищує гарантію дотримання положень Конвенції. Проте, як неодноразово зазначалося, створення умов для нормальної реалізації права власності та недопущення його порушення є більш сприятливим для суб'єкта власності та всього цивільного обороту, ніж використання складних механізмів судового захисту [2]. Тобто вважається ідеальним для суб'єктів дотримання положень Конвенції під час здійснення прав власності без звернення до судового захисту прав, які були порушені, і можна стверджувати, що існування Європейського суду з прав людини та його практика як гарантії дотримання положень Конвенції є необхідними до того, як буде розроблена усталена практика однакового застосування її положень договірними сторонами.

Але наразі судова практика та аналіз звернень до ЄСПЛ свідчать про те, що уявлена ситуація є бажаною моделлю, а впровадження та застосування практики ЄСПЛ у національних судах перебуває на перехідній стадії.

Перший аспект – перешкода для встановлення судом застосування «Практики Європейського суду з прав людини» як джерела права полягає в нечіткому розумінні співвідношення «Практики Європейського суду з прав людини» та чинного законодавства. Як зазначено в у ст. 1 Закону України «Про виконання рішень Європейського суду з прав людини та застосування практики Європейського суду з прав людини» практика Суду відсилає до практики Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини. Серед рішень Європейського суду з прав людини слід розрізняти: а) остаточне рішення Європейського суду з прав людини у справі України, яке визнало порушення Україною Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; б) справедливе та задовільне рішення Європейського суду з прав людини в українській справі; г) рішення Європейського суду з прав людини про затвердження умов односторонньої декларації в українській справі [4].

Другим аспектом є декларативне та формальне використання підходу Європейського суду з прав людини в національному судочинстві. Такий висновок не є новим і неодноразово привертав увагу, наприклад, такі змістовні вислови можна знайти у висновках Міжнародної конференції з майнових прав Верховного Суду України щодо права власності, захисту мирного володіння майном у практиці Європейського суду з прав людини та окремих аспектів регулювання відносин власності та захисту права власності в українському законодавстві: «Рішення Європейського суду з прав людини повинні застосовуватися українськими судами, але це застосування повинно виконуватися українськими судами». Водночас залишається проблема несправедливого та формального, а не змістовного застосування ЄСПЛ, коли Суд зазначає у своїх рішеннях рішення ЄСПЛ, посилаючись на свої індивідуальні погляди, але фактично вилучає та узагальнює деякі висновки ЄСПЛ із контексту рішень [9].

Вони дійшли до абсолюту. Це питання чітко відображено у застосуванні рішень Європейського суду з прав людини у справі «Стретч проти Сполученого Королівства» (спір щодо

повернення майна (включаючи землю) у державну чи комунальну власність) та Європейського суду з прав людини у справі «Ісмаїлов проти Російської Федерації» (спір щодо конфіскації майна як адміністративного стягнення за порушення митних правил) [5].

Висновки. Підсумовуючи сказане, слід зробити певні висновки. Перш за все, слід погодитися з деякими вченими, що запровадження нового джерела права в національну правову систему, де єдиним джерелом права традиційно є нормативно-правові акти, тобто практика Європейського суду з прав людини, є довготривалим, інерційним процесом, який потребує особливої уваги та контролю з боку держави через різні інституції. По-друге, наявні перешкоди для його застосування свідчать про те, що суди ще зробили перший крок до його імплементації у національну судову практику, а увага науковців і практиків є одним із інструментів подальшого стимулювання правильного застосування нових, невластивих правових джерел правової системи.

Список використаних джерел:

1. Бурденюк, С. Гарантії захисту права власності відповідно до ст. 1 Першого Протоколу Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12. С. 19–23.
2. Горобець Н.Г. Захист права власності в практиці Європейського суду з прав людини : автореферат дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 20с.
3. Тріпільський Г.Я. В Україні недооцінений ринок нерухомості, але є великий потенціал. *Юридична газета*. 2021. URL: <https://yur-gazeta.com/interview/v-ukrayini-nedoocineniy-rinok-neruhomosti-ale-e-velikiy-potencial.html>
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Закон України № 475/97-ВР від 17.07.1997. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004
5. Посібник за статтею 1 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Захист власності. URL: <https://www.echr.com.ua/publication/zaxist-vlasnosti-posibnik-zi-st-1-protokolu-1/>
6. Пушкар П., Бабанли Р. До питання про (не)релевантне застосування практики Європейського суду з прав людини: практичні поради. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/700941>
7. Україна лідирує за кількістю позовів у Євросуді з прав людини. URL: <http://tsn.ua/politika/ukrayina-lidiruye-zakilkistyu-pozoviv-u-yespl-580088.html>.
8. Федик С.С. Теоретико-правові аспекти правозастосовної діяльності Європейського суду з прав людини. *Закарпатські правові читання : Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (11–13 квітня 2019 р., м. Ужгород) / Ужгородський національний університет. Ужгород : РІК-У, 2019. С. 199–201.*
9. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–42. Ст. 492. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

